

UDK: 323.15:316.42](54)
 316.42:323.15](54)
 Izvorni znanstveni rad
 Primljeno: 09. 06. 2003.
 Prihvaćeno: 18. 08. 2003.

RUŽICA ČIČAK-CHAND

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Etničnost i modernizacija: Indijski potkontinent

SAŽETAK

Tekst se bavi analizom utjecaja modernizacijskih procesa na razvoj etničnosti i međuetničkih odnosa u kontekstu suvremenih zemalja Indijskog potkontinenta, možda jedne od najraznolikijih i najkompleksnijih regija međuetničke interakcije u svijetu. Počinje od shematskog prikaza etničkih skupina po pojedinim zemljama, djelomice ukazujući na sličnosti ali i na razlike u pogledu njihova razvoja, strukturalne i prostorne dimenzije te značaj međuetničkih odnosa. Polazeći od pretpostavke suvremene etničnosti, prije svega kao političkog fenomena, tekst vezuje noviju pojavu etničkog oživljavanja u zemljama Indijskog potkontinenta s nastojanjima afirmacije vjerskog i regionalnog odnosno etničkog naspram projekta modernizacije i razvoja kao novog oblika homogenizacije društva, ali i naspram kolonizacije *iznutra* koja je nerijetko slijedila nacionalne politike novih država (primjerice nastanak Bangladeša ili dominacija sinhaleške većine na Šri Lanci). Tekst ukazuje i na osnovna obilježja britanske kolonijalne vladavine na Potkontinentu, važna za potpunije razumijevanje današnjih etničkih pojava i procesa u regiji. Analizirajući vezu između etničke mobilizacije, strateške lokacije etničke zajednice te napose njezina odnosa sa središnjom vlašću, propituje i karakter politika vladajućih elita novih država u stvaranju nacija-država, glavnog projekta modernizacije: *integrirajući* Pakistana i Šri Lanke, odnosno više *pluralistički* Indije, te posljedice takvih politika na narav etničkih odnosa u spomenutim zemljama.

KLJUČNE RIJEČI: etničnost, Indijski potkontinent, modernizacija, razvoj, britanska kolonijalna vladavina, etnički sukob, politike integracije i pluralizma

Uvod

Etničnost se može promatrati iz dviju različitih, premda nipošto uzajamno isključivih, perspektiva. Kao oblik kulturne samosvijesti fenomen etničnosti dugotrajna je značajka društvenoga krajolika i objektivni korelat kulturne različitosti. Pojam etničnosti pak u značenju političke mobilizacije kulturnih identiteta pod pritiskom izbornih rivalstava i borbe za vlast relativno je novija pojava. Njezina je »stvarnost« neodvojiva od društvenoga i političkog sadržaja u kojem nastaje. U tom drugom smislu etničnost je zapravo politička snaga koja služi raznim oblicima političkog djelovanja, neovisno o tome koliko se objektivne stvarnosti može vezivati uz njezin kulturni partikularizam. To, naravno, ne znači da se etnički ili nacionalni identitet može voljno stvoriti; moraju postojati opipljive značajke grupnog identiteta koje se mogu staviti u službu etničkog odnosno etnonacionalnog projekta. One mogu biti lingvističke, religijske, rasne, regionalne, ekonomske, socijalne, pa i institucionalne, naravi. Obično se govori i o zajedničkoj prošlosti, premda se često manje radi o prošlosti a više o mitovima, vjerovanjima. Uvažavajući činjenicu da suvremeni svijet obiluje jezičnim, vjerskim, geografskim i historijskim razlikama, nameće se pitanje zašto te razlike u određenom vremenu i prostoru

prelaze u etničke, nacionalističke, odnosno separatističke politike, a u drugima ne prelaze, odnosno u kojim uvjetima etnički činilac, među mnogim drugim činiocima društvenih kretanja, preuzima »vodstvo«.¹

Iako smo ustvrdili da je pojava suvremene etničnosti svjetski fenomen, prisutan bez obzira na ideologiju i stupanj društveno-ekonomskog razvoja, u kontekstu zemalja Trećeg svijeta, koje su bile pod kolonijalnom vlašću tijekom dijela svoje prošlosti, pitanje etničnosti mnogo je složenije s obzirom na razlike u povijesnom slijedu obrazaca društvenog razvoja od onih na Zapadu. Mnoge su od tih zemalja postigle državnost, ali postizanje nacionalnosti još je predmet rasprave. Ranije dominantno uvjerenje društvenih znanosti da će ubrzani, sveukupni razvoj, industrijalizacija, urbanizacija, širenje komunikacija i povećanje općeg nacionalnog proizvoda dovesti do promjene etničke svijesti u prilog nacije-države, postalo je upitno. Drugim riječima, spornim se pokazalo još donedavno popularno mišljenje da će etničke i religijske identifikacije, suočene s izazovima modernizacije društva i njezinim razgranatim učincima, nužno izgubiti na društvenoj učinkovitosti. Naprotiv, postalo je očito da je prijelaz prema modernim društvima često praćen sukobima, osobito ako modernizacija ima ulogu »objedinjavanja« u smislu očekivanog raspada »veza na razini etničnosti kako bi otvorila put novim vezama na nacionalnoj razini« (Richmond, A. prema Abubakar, 1989: 109). Tako etničnost, kao unutarnji fenomen društava zemalja Trećeg svijeta, proizlazi ponajprije iz sukoba između pokušaja uspostavljanja moderne, integrirane, države i unekoliko drukčijih interesa zajednica koje država pokušava ujediniti. Jer, državne strukture rijetko osiguravaju etnička prava, a nisu sklone ni udovoljiti aspiracijama etničkih skupina za većom autonomijom.

U tom kontekstu su iskustva zemalja Indijskog potkontinenta osobito poučna i iluminirajuća. Ta polietnička društva, koja obilježava veća etnička raznolikost negoli možda i jednu drugu regiju u svijetu, i danas se suočavaju s problemima i izazovima koje su u odnosima etničnosti, religije i politike nametnuli, i danas nameću, specifično »zapadnjački inducirani procesi modernizacije i razvoja«. To, kako su se ti procesi, za-

¹ Etničnost kao oblik grupne mobilizacije za određene političke ciljeve gotovo je postala pratećom značajkom suvremenosti. Međutim, posljednjih desetljeća došlo je do, rekli bismo, seizmičkih promjena među etničkim zajednicama u različitim svjetskim regijama. Dezintegracija Sovjetskog Saveza i Jugoslavije razbila je čak i stabilnost granica tih bivših socijalističkih država, što je samo jedan od simptoma globalne političke snage etničkog osvještavanja i sukobljavanja. Svjedoci smo također raspada bjelačkih režima u Africi (Angola, Gvineja, Mozambik, Namibija, Zimbabve i Južna Afrika). No, u razdoblju od uspona i pada apartheida novi sustavi etničke dominacije nametnuli su se širom svijeta (primjerice Maroko u Zapadnoj Sahari, Izrael u nekadašnjoj Palestini i dr.), a bilo je i više pokušaja ustoličenja režima koji su doveli do dugogodišnjih građanskih ratova (spomenimo samo Ugandu i Sudan kao primjere). U postkolonijalnom razdoblju – dijelom zbog bojazni od otvorenih, višestranačkih, demokracija koje bi mogle prerasti u etničke borbe za državnu vlast – veći dio Afrike našao se pod jednopartijskim režimima ili vojnim upravama. U nekim svjetskim regijama, međutim, etničke su skupine zajednički uvele promjene u svoje političke sustave, posebice u Belgiji, Švicarskoj i (dosad) u Kanadi, dok su, s druge strane, separatistički »etnonacionalizmi« iz sedamdesetih godina u odavno etabliranim državnim zajednicama Španjolske, Britanije i Francuske iznova oživjeli. Postoji i više primjera etničkih sukoba koji opstaju u dinamici naizmjeničnog sukobljavanja i pregovaranja: Cipar, Sjeverna Irska i Šri Lanka, a još nije isključeno da im se u tome pridruži područje Balkana. Indijska vlada i pojedini njezini nezadovoljni etnički subjekti uključeni su gotovo od početka postizanja nezavisnosti Indije u međuetničke pregovore o svojoj političkoj budućnosti; najproblematičniji su u međuvremenu, čini se, ipak, riješeni (Pandžab i Asam; Kašmir je, čini se, na tom putu).

početi još u vrijeme kolonijalne vladavine, odrazili na odnose unutar i između etničkih skupina u regiji u postkolonijalnom razdoblju – poglavito projekt izgradnje nacije-države – predmet je interesa i analize ovog rada. Moramo, međutim, podvući da složenost i opširnost teme nužno nameću fragmentaran pristup; ukazuje se tek na neke aspekte te problematike i njihovo značenje, i to više u naznakama negoli sustavno. Iako se rad bavi etničkim pojavnostima koje se odvijaju unutar određenoga geografskog i sociokulturnog prostora i sociopolitičke zbilje, one su umnogome usporedive s etničkim pojavama i procesima drugdje u svijetu, pa je njihovo istraživanje dragocjeno, koliko za upoznavanje specifične etničke situacije(-a), toliko i za produbljivanje razumijevanja ukupnosti etničkih pojava.

Etničke sheme

U potkontinentskom kontekstu mogu se susresti praktički svi oblici identiteta: kaste, klase, plemena, regionalne, jezične i vjerske skupine. Etničnost je ovdje dinamičan koncept koji može imati etničko, ali i klasno obilježje. Etnički identiteti pojavljuju se naizmjenično ili istodobno s drugim grupnim identitetima, primjerice kastinskim, klasnim ili vjerskim, što ovisi o socioekonomskim, političkim i drugim okolnostima. No pokušaj da se razumije priroda ponašanja etničkih skupina u sklopu navedene teme traži, na samom početku, shematski prikaz etničkih skupina i zajednica po pojedinim zemljama, koji će dati barem osnovnu orijentaciju unutar tog iznimno raznolikog i kompleksnog područja vjerskog i etničkog pluralizma, te djelomično ukazati na sličnosti, ali i na razlike, u pogledu njihova razvoja, strukturalne i prostorne dimenzije te karaktera međuetničkih odnosa. U razmatranju te problematike, kao i pri selektivnom odabiru primjera koji trebaju ilustrirati pojedine etničke pojave, ograničit ćemo se na Indiju, Šri Lanku, Pakistan i Bangladeš; na etničke situacije himalajskih kraljevina, Bhutana i Nepala, osvrnut ćemo se samo u bilješci. Naime, te dvije zemlje, najvećim dijelom zbog svoje geografske izdvojenosti, izbjegle su izravnu zapadnu kolonijalnu vlast, pa tako njihove političke elite nisu ni imale prilike asimilirati zapadne političke norme ni druge modernizacijske elemente. Šri Lanka je bila najduže izložena utjecajima kolonijalne vladavine, punih 450 godina, a slijede ju pojedini dijelovi Indije. Nepal i Bhutan, rekli smo, nisu imali neposredno iskustvo kolonijalne uprave premda su, Nepal već 1816. a Bhutan 1910., postali britanskim protektoratima. Modernizacijski procesi počeli su prodirati u Nepal tek sredinom 20. stoljeća, a u Bhutan još kasnije i sporije.

Od svih zemalja Indijskog potkontinenta *Indija* pokazuje maksimum etničke heterogenosti. No i pretpostavke u pogledu identifikacije etničkih skupina pokazuju priličnu raznolikost. Schermerhorn (1970), primjerice, u svojoj studiji etničkih skupina u Indiji navodi deset etničkih »manjina«: »zaostale« kaste, »zaostala« plemena, Džaini (*Jains*), Židovi, Sikhi, Muslimani, Kršćani, Anglo-Indijci, Parsi i Kinezi. Schermerhorn, međutim, izostavlja druge kategorije poput, primjerice, vrlo važne, jezične (prema Phadnis, 1989: 34). No, i pitanje što točno čini etničku skupinu u Indiji do danas je ostalo donekle nejasno, kao i u mnogim drugim pluralnim društvima gdje je i sam pojam etničnosti u procesu mijene. Ipak, slijedeći različite kategorije kulturnih obilježja grupnog identiteta, kao što su rasa, religija, pleme i jezik, može se zamijetiti da etničke skupine u Indiji obuhvaćaju na tisuće skupina navedenih u raznim popisima kao rasne, re-

ligijske, plemenske i jezične skupine. Takva pluralnost dobiva etničku dimenziju tek kada se kulturne značajke dane skupine počinju koristiti da bi dokazale svoju posebnost kao etničke zajednice, a potom, u nekim slučajevima, i status nacije.

U kontekstu Indije može se primjerice primijetiti da su pojedine plemenske skupine razvojno prešle u etničke zajednice, poput današnjih Naga, Mizo ili Meiti zajednica, uključivši u tom procesu mnogobrojna plemena. Slično, među jezičnim skupinama proces integriranja različitih dijalekata u relativno standardiziranu jezičnu skupinu otvorio je put oblikovanju mnogih etničkih skupina, kao što su Tamili, Telugu, Bengalci, Asamci i drugi. Podjednak je slučaj s mnogobrojnim vjerskim skupinama koje su se u međuvremenu razvile u etnički svjesne zajednice, primjerice Muslimani, Sikhi i Parsi. Neke od ovdje spomenutih zajednica polažu pravo na status nacije, druge opet to ne čine (Phadnis, 1989: 35–36).

Etničke skupine u Indiji imaju svoje mitove, simbole i vrijednosne sustave. Osjećaj dijeljenja zajedničke povijesti, kulture i otuda osjećaj jedinstvenosti zajednice podupire bogatstvo kulturnih obilježja. Što je veća podudarnost tih obilježja, to je veći potencijal stvaranja osjećaja etničkog identiteta kao, primjerice, naglasak na rasi, jeziku i teritoriju u evokaciji tamilske etničnosti, odnosno na jeziku i teritoriju u slučaju Teluga, unatoč vjerskoj različitosti koja vlada unutar te skupine. Slično, vezivanje podrijetla i teritorija između Naga i Mizo zajednica nije isključilo unutarplemenske razlike. Nasuprot tome, fenomen sikhске etničnosti vezuje religiju i teritorij na način da »razvodnjuje« jezični marker kao i tradicionalne kulturne afinitete između pandžapskih Sikha i pandžapskih Hindusa. Stoga, izbor simbola etničkog identiteta predstavlja selektivan (dakle, promjenjiv) odabir iz povijesnih tema i kulturnih obilježja od strane vodstva dane zajednice, u cilju zaštite vlastitih interesa kao i interesa skupine te u nadmetanju s drugim skupinama.

U drugim zemljama Indijskog potkontinenta vlada (možda) donekle manja šarolikost etničkih skupina negoli u Indiji, ali problem statističkih i pojmovnih tumačenja u opisu etničkih zajednica, čini se, posvuda je sličan.

U *Pakistanu* je društvo ostalo pretežito muslimansko, premda etnički raznoliko. Pandžabi (*Punjabis*), Pathani, Baludži (*Baluchis*) i Sindhi u Pakistanu predstavljaju različite etničke skupine, uključujući plemenske i neplemenske podjele. Brojčano, Pandžabi dominiraju, pokrivajući oko dvije trećine ukupnog stanovništva zemlje (oko 127 mil.). Iako Muslimani, slijede kastinske podjele, kao i Muhadžiri (*Muhajirs*) – Muslimani-migranti iz Indije – koji čine oko deset posto ukupne populacije i naseljavaju pretežno pokrajinu Sind. Napetosti između »starih Sindha« (koji govore sindhi) i »novih Sindha« (koji uglavnom govore urdu) nastavljaju se i danas, odražavajući jezične, demografske, ali i klasne podjele među njima. Pathana ima blizu trinaest milijuna i nastanjuju Sjeverozapadnu graničnu pokrajinu. U tom dijelu Pakistana i danas postoji velik broj afganskih izbjeglica (do unatrag godinu dana oko tri milijuna), od kojih su većina Pathani. Baludži, brojčano najmanja populacija (oko pet milijuna, što znači nešto više od četiri posto ukupnog stanovništva), također pridonose etničkoj raznolikosti Pakistana (prema Phadnis, 1989: 38–39; *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002: 907).

Nasuprot Pakistanu, etnička struktura *Bangladeša*, u kojem također dominira islam, kulturološki je mnogo homogenija. Bengalski Muslimani obuhvaćaju oko 86 po-

sto stanovništva, potom slijede bengalski Hindusi (oko 13 posto). Plemensko stanovništvo čini blizu jedan posto (nešto preko milijuna) ukupne populacije (oko 123 mil.). To je stanovništvo podijeljeno u različita plemena koja se služe tibetsko-burmanskim odnosno indoevropskim jezicima. Među njima ima budhista, hindusa, a kao rezultat prozelitizma katoličkih i baptističkih misionara, i određeni broj kršćana.²

Etničke strukture otoka *Šri Lanke* tijekom niza stoljeća pretežito su bile pod utjecajem procesa kolonizacije, osvajanja i konverzija iz Indije. Iznimku čine arapski trgovci koji su Otok naseljavali u različitim razdobljima, tvoreći veliki dio današnje muslimanske zajednice (sedam posto), te Burgheri, potomci mješovitih brakova portugalskih i nizozemskih kolonijalista te domaćih žitelja. Starosjedilačko stanovništvo Otoka zove se Veddahi i broji svega nekoliko tisuća ljudi. Većinsko stanovništvo, Sinhalezi, čini 74 posto populacije, dok najveća manjina, Tamili, broji osamnaest posto ukupnog stanovništva (blizu osamnaest mil.). U sinhaleško-tamilskom osjećaju identiteta i zasebnosti prisutan je visok stupanj vjersko-rasno-jezične podudarnosti. Gledajući po pojedinim zajednicama, vjerski korelati pokazuju da je više od 80 posto Sinhaleza i Tamila te gotovo sto posto Maura (*Moors*) i Malaja (*Malaya*) ostalo budhistima, hindusima odnosno muslimanima. Burgheri su, naprotiv, pretežito kršćani, kao i ostali Sinhalezi odnosno Tamili. Tako je, čini se, jedino kršćanstvo, kao posljedica zapadne kolonijalne vladavine tijekom 450 godina, presjeklo rasne i druge grupne granice. Sličan je slučaj s engleskim jezikom kojim se služe segmenti stanovništva svih zajednica. Osim Maura, koji govore sinhaleški ili tamilski, ovisno o području na kojem prebivaju, jezik prosječnog Tamila je tamilski, a Sinhaleza sinhaleški.³

² Geografska obilježja i sociopolitičke promjene u susjedstvu *Bhutana* dva su ključna činioca u razvoju bhutanske multietničke strukture. U pogledu geografskih činilaca, procesi migracija i religijsko-kulturni obrasci umnogome su uvjetovani relativnom inzulamošću njegovih regija zbog brdovitih terena, riječnih dolina i gustih šuma. Posljedično se bhutansko društvo pojavljuje kao skup različitih etničkih zajednica, koje se može regionalno identificirati. Stanovništvo velike himalajske doline na zapadu i dijelom u središnjem Bhutanu obuhvaća veći broj skupina tibetskog (*Bhotia*) podrijetla. Većina je njih migrirala u Bhutan još početkom 9. stoljeća, a neki u najnovije doba (1959–1960), zbog kineske aneksije Tibeta. Većina govori dzonkha jezik koji pripada Drukpa sekti tibetskog budhizma. Bhutanci koji žive u području istočno od Crnih planina, zvani *Šarčopa* (*Sharchopa*), smatraju se najstarijim većinskim stanovništvom sadašnjeg Bhutana. Indo-mongoloidnoga podrijetla, čini se da su u blisku srodstvu sa stanovništvom sjeveroistočne Indije i sjeverne Burme. Jezična struktura tog stanovništva raznolikija je i složenija i zbog uporabe mnogih dijalekata. No, i *Šarčopa* poglavito slijede Drukpa budističku kulturu zapadnog Bhutana. U južnom i jugozapadnom Bhutanu živi etnički mješovito stanovništvo s premoćno nepalskim žiteljima, koji su migrirali iz Nepala tijekom 19. i 20. stoljeća, i čine oko 30 posto ukupnoga stanovništva zemlje (oko 1,5 mil.). Za razliku od stanovnika istočnoga i zapadnog Bhutana, nepalski su migranti pripadnici hinduizma, slijede kastinski sustav, govore nepalski jezik i mnogi od njih održavaju bliske kulturne i ekonomske veze s matičnom zemljom i indijskim područjima u blizini Bhutana. I pored multietničke strukture, butanski sociopolitički i ekonomski sustav nije, sve donedavna, bio suočen s etničkim napetostima, već godinama prisutnim u drugim zemljama Potkontinenta. Uzrok tome valja potražiti, s jedne strane, u donekle decentraliziranom sustavu vlasti, u kojem je autoritet središnje uprave davao dovoljno prostora tradicionalnim regionalnim osobitostima; s druge strane, u uvjetima opće relativno niske razine socioekonomskoga i političkog razvitka bilo je dosad moguće zadovoljiti aspiracije kako već etabliranih tako i novih elita, ma koliko različitih po svojim interesima (Čičak-Chand, 1994: 5–17).

³ U usporedbi s Bhutanom, druga himalajska kraljevina, *Nepal*, odražava veću etničku raznolikost, ali i složenost, etničkih odnosa. Već na temelju rase odnosno podrijetla moguća je trostruka kategorizacija Nepalaca na »tibetoburmanske, »indoarijske i »austroazijske skupine, uz napomenu da je tijekom stoljeća došlo do

Etničnost kao politički fenomen

Dekolonizacija multietničkih država Indijskog potkontinenta dovela je do osnivanja novih država ali stvaranje novih nacija još je sporno, osobito s obzirom na činjenicu da su kolonijalne vlasti često proizvoljno utvrđivale državne granice, grupirajući mozaik različitih etničkih skupina unutar novoga legalnog i političkog okvira. Stoga je od doba stjecanja nezavisnosti većina tih država suočena s komunalnim nasiljem, nemirima, pa i građanskim ratom uzrokovanim etničkim sukobljavanjima. Zahtjev za nezavisnošću i samoodređenjem, nekoć u središtu nacionalne borbe protiv kolonijalizma, preuzele su etničke zajednice koje traže lokalnu autonomiju ili čak odcjepljenje. Na Šri Lanci primjerice u prvim izborima nakon nezavisnosti etnički identiteti postali su politički dominantni. Većinski Sinhalezi vidjeli su Tamile ne samo kao etničku skupinu, Tamile, nego kao elitu čije je razmišljanje uvelike bilo pod utjecajem britanske kolonijalne elite. U takvim okolnostima legitimizacija državne moći, administrativno upravljanje, a nerijetko i vojna moć, poistovjećuju se s etničkim skupinama (Geertz prema Fenton, 1999: 26). No, dok za etničke manjine pitanje samoodređenja predstavlja legitimni zahtjev, vodstvo novih država vidi ga kao glavnu prepreku nacionalnom razvoju, štoviše kao prijetnju državnom integritetu, jer se nacionalna integracija – stvaranje zajedničkog identiteta – smatra temeljnom odrednicom modernizacije i razvoja (Katanarić, 2003: 145–147).

Suvremena je etničnost u osnovi, rekli smo uvodno, politički fenomen. Javlja se i djeluje na razini političke akcije, u okviru države i nacije. Doduše, i moderni etnički pokreti obnove do nekog stupnja uključuju elemente kulturne ili vjerske renesanse, ali su oni rubne naravi i podređeni političkim dimenzijama etničkih politika, što se bitno razlikuje od ranijih kulturnih pokreta obnove u razdobljima koja su prethodila ili se odvijala paralelno s nacionalnim pokretima oslobođenja od kolonijalizma. Tako je, da se vratimo na slučaj Šri Lanke, osnivanje stranaka, politička ideologija, pa i vojno organiziranje, u središtu jezičnog spora na Otoku (slično je bilo i u Pandžabu, u Indiji, i dakako u mnogim drugim žarištima etničkog sukobljavanja u svijetu). Naime, povlačenje

značajnog miješanja rasa. Nepalci indoarijskog podrijetla uključuju stanovništvo nizine Tarai, odnosno skupine Pahari, Nevari i Tharu, koje zajedno broje oko jedanaest i pol milijuna te čine više od 70 posto ukupnog stanovništva zemlje (preko devetnaest milijuna). Većina stanovnika koja pripada tibetsko-burmanskim skupinama – Tamang, Rai, Limbu, Bhote – živi u sjevernim i istočnim dijelovima Nepala (svaka obuhvaća oko četiri posto stanovništva), dok Magar i Gurung skupine naseljavaju središnji dio zemlje, sa svega od jedan do tri posto ukupne populacije. Većina slavni vojnika Gurkha u britanskoj i kasnije indijskoj vojsci potječe iz etnija Magar, Gurung i Rai. Šerpe (*Sherpas*), koji žive južno od Mount Everesta, glasoviti su planinari. Ukratko, Nepal je od samog početka bio naseljen mnogobrojnim zajednicama različitoga rasnog, kulturnog i jezičnog podrijetla. U Nepal dominiraju dvije religije, hinduizam i budhizam. Hinduizam je prisutan posvuda, ali je zastupljeniji u nizini Tarai, gdje su oduvijek prevladavali indijski kulturni utjecaji. Idući prema sjeveru javlja se budhizam, kao važna kulturna odrednica, odnosno u onim područjima u kojima su dominirali tibetski kulturni utjecaji. U središnjoj regiji Nepala, u dolini Kathmandu, najuočljivije je miješanje tih dviju kulturnih struja. Glede etničke konfiguracije u smislu društvenog i političkog utjecaja pojedinih skupina, u Nepal prevladavaju dvije hinduističke kaste, brahmani i četiri (*chhetri*) koje, premda čine svega sedamnaest posto ukupnog stanovništva (naseljavaju većinom dolinu Kathmandu) imaju glavninu političke, društvene i gospodarske moći. Mogućnosti sociopolitičke i ekonomske mobilnosti mnogih drugih etničkih skupina zasad su ostale relativno ograničene (opširnije o tome vidi Čičak-Chand, 1987: 93–110; Phadnis, 1989: 40–42).

kolonijalnih vlasti iznijelo je na površinu mnogobrojne nedosljednosti u zbilji nacionalne integracije a kao njihova posljedica oživljuju ostaci starijih društvenih formacija, dok istodobno jačaju impulsi što proizlaze iz sukoba i dinamika socioekonomskih promjena u razdoblju nakon stjecanja nezavisnosti. Stvaraju se nove klase, a nova etničnost nije tek vraćanje na ranije podjele, već je velikim dijelom uvjetovana suprotnostima i trvenjem različitih društvenih slojeva, kao i slabostima administrativnih, sudskih, pa i vojnih državnih organa (David i Kadrigamar, 1989: 7–8).

Prema mišljenju indijskog sociologa Rajni Kotharija, oživljavanje etničkoga u zemljama Trećeg svijeta (uključujući Indijski potkontinen) odgovor je – i reakcija – na »ekscese« projekta modernizacije i razvoja (uključujući zapadni model nacije-države) koji, utemeljen u kapitalističkoj ekonomiji, suvremenoj tehnologiji i univerzalnom obrazovnom sustavu, predstavlja novi oblik homogenizacije društava. Naime, moderna, zapadna, ideja univerzalnosti – i homogenizacije koja se na njoj temelji – nastojanje je da se zasebno projicira u univerzalno s očekivanjem da »ostali« svijet prihvati svjetonazor i načela zasebnoga, marginalizirajući pritom sve drugo univerzalno kao zastarjelo ili, u najboljem slučaju, kao povijesno što tek prethodi »znanstvenom« i »racionalnom«, i stoga superiornom, univerzalnom. Iz tog razloga, kulturološki i regionalno gledajući, »etničke obnove« ima više na Jugu nego na Sjeveru; naime, većina društava Juga, prije stjecanja državne nezavisnosti, bila su etnički mozaici koje je valjalo zamijeniti homogenim i centralistički ustrojenim nacijama-državama, koje će postojeće različitosti kultura i identiteta objediniti u jedinstvenu cjelinu (Kothari, 1989: 16–17). Otuda je pojava etničke obnove u zemljama Indijskog potkontinenta u postkolonijalnom razdoblju u mnogim slučajevima prije svega pokušaj afirmacije lokalnoga, regionalnog odnosno etničkog naspram kolonizacije »iznutra«, koja je nerijetko slijedila nacionalne politike novih država. U tom je kontekstu ilustrativan primjer nastanka Bangladeša 1971., secesijom istočnog krila prvobitnog Pakistana.

Sukob između dva dijela Pakistana (međusobno udaljena 1600 km) sadržavao je jezične i kulturne razlike, ali su se nedostatak geografske povezanosti te osobito ekonomska i politička nejednakost pokazali ključnim u slučaju bengalskog regionalizma, koji je na kraju doveo do raspada pakistanske države. Više od polovice stanovništva Pakistana govorilo je bengalski i živjelo u istočnom dijelu zemlje (54 posto), dok je u Zapadnom Pakistanu jezik gotovo dviju trećina stanovništva bio pandžabi. Druga dva najvažnija jezika bili su sindhi i pašto. Ni jedan od tih jezika nije proglašen službenim. To je postao urdu, koji je bio materinji jezik manje od četiri posto stanovništva, ali je imao slavnu prošlost kao jezik vojske mogulskog carstva te obrazovane elite zapadnog dijela zemlje. Bengalski se nije razmatrao čak ni kao mogućnost jer je, kako je tumačeno, potjecao iz hinduističke kulture, služio se devanagari pismom (kao pretežni broj jezika u Indiji) i nije bio poznat nebengalskim Muslimanima u zapadnim dijelovima zemlje. Osim teritorijalne podijeljenosti, još se nepovoljnijim pokazao ekonomski nesrazmjer između dva krila.⁴ Prije svega, kapital se većim dijelom nalazio u Zapadnom

⁴ Ekonomski jaz između regija s vremenom je postajao sve očitiji: tako je zapadnopakistanska ekonomija rasla po stopi od 3,6%, a istočnopakistanska po stopi od 1,7%, dok su stope rasta po *per capita* dohotku iznosile 1,2% odnosno 0,6% na istoku zemlje, što je izazvalo dodatno ogorčenje, jer je izvoz iz Istočnog Bengala donosio veći dio deviza, nužnih i upotrebljivanih za industrijski rast zapada (Jahan, 1980: 21).

Pakistanu, pa su tako i administracija i državna sredstva gravitirali prema zapadnim pokrajinama. U Istočnom je, pak, Pakistanu manjkalo poduzetničkih bengalskih obitelji, budući da su se one najmućnije preselile u Zapadni Pakistan, dok se velik dio nekadašnje hinduističke trgovačke i financijske elite odselio u Zapadni Bengal (Indiju), u kojem su se također nalazila glavna industrijska središta: stanovništvo Istočnog Bengala sastojalo se tako uglavnom od osiromašenih seljaka, odsječenih čak i od onih oskudnih sredstava materijalnog napretka koja su ranije posjedovali, a istodobno i bez iskusna političkog vodstva (Seton-Watson, 1977: 288). Ipak, najveći je osjećaj nezadovoljstva stvarao veoma skroman udio Bengalaca u središnjem političkom sustavu države (nešto iznad 30 posto) te vojsci (5 posto) (Jahan, 1980: 7), premda su Bengalci, rekli smo, činili većinu pakistanskog stanovništva. Tako su osporavani udio u političkoj strukturi i podjeli moći te doživljavanje Bengala kao unutarnje kolonije Pakistana s obzirom na postojeći gospodarsko-politički okvir s vremenom stvorili uvjete koji su 1971. doveli do cijepanja Pakistana i osnivanja nove države, Bangladeša.

Kako u kapitalističkim, tako i u socijalističkim »školama« društvenih znanosti prevladavalo je mišljenje da će se etnički antagonizmi povući tijekom razvojnog procesa. Predstavnici kapitalističkog razvoja smatrali su da će integrativna snaga modernizacije, tjerana brzo industrijalizacijom i ekonomskim rastom, voditi raspadu etničkog partikularizma. Iskorijenjen iz prvobitne identifikacije, pojedinac će se, pretpostavljalo se, reintegrirati u homogeno društvo unutar nacionalnog okvira. Socijalistički teoretičari smatrali su, pak, da će socijalizam okončati etničke antagonizme tamo gdje će nacionalizam, kao izraz buržoaskih težnji, izgubiti snagu i važnost, jer će povezati sve radne ljude bez obzira na njihove etnonacionalne i kulturne razlike. U stvarnosti ni jedan od tih dvaju razvojnih putova primjenjivanih gotovo pola stoljeća u zemljama Indijskog potkontinenta nisu bila u stanju do kraja razriješiti tradicionalne etničke suprotnosti niti spriječiti razvoj novih. Premda je kapitalistički razvoj u područjima snažnoga ekonomskog rasta vodio djelomičnom rascjepu lokalnih interesnih skupina, istodobno je izazvao povećanje regionalne neravnopravnosti i polarizacije društvenih klasa. Kako je društvena stratifikacija nerijetko slijedila etničke podjele, napetosti i sukobi među etničkim skupinama pokazali su tendenciju oživljavanja. Najizrazitiji primjer takva slijeda događanja je slučaj Šri Lanke.

Obilježja britanske kolonijalne vlasti

Ipak, novija se pojava etničke obnove i etničkog sukobljavanja na Indijskom potkontinentu ne može potpunije razumjeti bez uvažavanja osnovnih obilježja britanske kolonijalne vladavine u toj regiji. Valja, stoga, najprije, barem u najkraćim crtama, razmotriti u tom kontekstu njezine glavne odlike; one će se u prvom dijelu odnositi poglavito na Indiju.

Modernizacija na Indijskom potkontinentu započela je najvećim dijelom kroz dodir sa Zapadom, osobito nakon uspostave britanske uprave u toj regiji. Taj je dodir imao posebno povijesno značenje jer je pokrenuo mnoge dalekosežne promjene u kulturi i društvenoj strukturi ponajprije indijskog društva. Naime, tek s uspostavom britanske vladavine u Indiji su uvedene moderne kulturne institucije i oblici društvene strukture. U tom se smislu utjecaj zapadne tradicije bitno razlikovao od one islama, premda

su obje tradicije započele političkom dominacijom i vladavinom. Zapadna je tradicija u doba tog dodira već sama prošla kroz krupne preobražaje što su ih donijeli industrijska revolucija i društvena reforma. Tradicionalna načela hijerarhije, koje su predstavljali Crkva i feudalizam, već su tada bili duboko uzdrmani. Pojava protestantizma ozbiljno je ugrozila vrijednosni sustav srednjovjekovnog holizma i njegovo je mjesto, na planu ekonomije i društva, sve više preuzimao racionalni individualizam. Istodobno su mnogobrojne inovacije na polju znanosti i tehnologije značajno potpomogle dinamiku tih procesa; sve je ovo, pak, u velikoj mjeri odredilo stav britanskih vladara i administratora spram uvođenja modernizacije u Indiji i, dakako, njihov kolonijalni status. S iznimkom nekolicine orijentalista, koji su bili istinski impresionirani tekstualnim bogatstvom indijske tradicije, većinu britanskih misionara i upravitelja dojmile su prije svega suprotnosti između indijskog društva i njihova, zapadnoga. Indijsko društvo sastojalo se, kako im se činilo, od niza zasebnih tradicija vjera, sekti, kasta, podkasta i plemena, lišenih svake sustavne povezanosti univerzalne naravi (prema Singh, 1986). Važnost britanskog doprinosa modernizaciji u Indiji leži najvećim dijelom u stvaranju takvih mreža socijalne strukture i kulture koji su bili moderni i panindijski; istodobno, taj je doprinos sadržavao i duboke proturječnosti, o čemu će biti riječi.

Jedna od glavnih karakteristika britanskih kolonijalnih politika od samog je početka bila podjela indijskog stanovništva na vjerske zajednice. Naime, kada su Britanci tražili primjenu indigenog prava, napravili su jasnu razdiobu između »hinduističkog« i »muhamedanskog« zakonodavstva. Već je potkraj 18. stoljeća prvi guverner-general indijskih teritorija Britanske istočnoindijske kompanije sa sjedištem u Kalkuti, Warren Hastings, ustvrdio da u Indiji postoje zasebni zakonic i za hinduse i muslimane, velike starine, ali tijekom vremena raznim interpretacijama i komentarima uvelike falsificirani. Hastings je svoj zadatak vidio u vraćanju izvornih tekstova svojoj prvobitnoj čistoći. U građanskim sporovima u pogledu braka, naslijeđa i slično Hastings je stoga pisao »da će se za muslimane primjenjivati zakoni Kurana a za hinduse zakoni šastra« (Metcalf, 2002: 57). Ustrajavanje na temeljnoj razlici između »hindusa« i »muslimana« svelo je golemu raznolikost zajednica, obilježenih različitim jezicima, osebnim kulturnim i vjerskim običajima i praksama, u osnovi na dvije, definirane vlastitom tekstovnom tradicijom. Tako je započela praksa prema kojoj su te dvije kategorije postale središnje u organiziranju indijskog društva, što je uvelike pridonijelo načinu kako su Indijci u nadolazećem vremenu »izgrađivali« svoje identitete (usp. Amselle prema Putinja i Stref-Fenar, 1997: 30 i 89). Nadalje, tekstovi, a ne lokalni običaji, postali su sada ključni, što je, osobito među hindusima, rezultiralo rastućom dominacijom brahmana nad indijskim društvom, te sve stratificiranim propisima kasta koje je zakon priznavao. (Primjerice, dok su žene ranije mogle naslijediti imovinu, odlukom britanske administracije da se očuva »hinduistički« zakon našle su se isključene iz nasljednog prava.) Premda različite tradicije hijerarhije i ritualne distinkcije nisu stvorili Britanci, one su počele pritiskati indijsko društvo na rigidan i neobičajan način (Metcalf, 2002: 90). Sistematizirani hinduistički i muslimanski građanski zakonic i, kruti i često krajnje pojednostavljene prakse, ozakonjeni su 1860. godine. Ta je podjela dalje institucionalizirana u popisu stanovništva koji je ustvrdio hinduističku »većinu« i muslimansku »manjinu«, što je kasnije postalo temeljem izbornih, zastupničkih politika. Uvođenje odvojenih izbornih tijela za

različite vjerske zajednice, prije svega za muslimane, kao i zasebno zastupanje njihovih interesa u zakonodavnim skupštinama i drugim političkim tijelima, bila je kolonijalna novina i pokazala se ključnom u pojavi vjerskog nacionalizma. Zapravo, jedva da je moguće precijeniti utjecaj koncepta »većine« i »manjine« u modernom indijskom društvu. Iako se popis stanovništva može tumačiti kao projekt koji je Britancima omogućio prikupljanje osnovnih podataka s ciljem djelotvornijeg upravljanja Indijom, on je prije svega razdjelio indijsko društvo na niz jedinica, na golemu hinduističku većinu i veći broj manjina, od kojih je najvažnija bila (i danas je) muslimanska. Zasebni elektorati stvorili su osjećaj da muslimani čine vjersko-politički entitet, ujedinjen, čvrsto povezan i odvojen od hindusa; time je bio otvoren prostor za jačanje (etničkih i) religijskih identiteta, proces koji je – kako u idejnoj zamisli, tako i u artikulaciji – bio duboko razjedinjujući, dovodeći u pitanje pretpostavke panindijskog identiteta koje su njegovali mnogi indijski nacionalni vođe (Hasan, 1998: 15). I, dok se s jedne strane od Indijaca očekivalo da razviju univerzalne lojalnosti i zamjerao im se njihov lokalni partikularizam, institucije kolonijalne vlasti izravno su poticale poistovjećivanje s određenom religijom odnosno kastom. Većina se povjesničara danas slaže da su rigidnosti uvedene kolonijalnom politikom na odlučujući način oblikovale, čak iskrivile, modernost u Indiji. Takav pristup unekoliko ispravlja ono što se donedavno nekritički opisivalo »blagoslovima britanske vlasti« tijekom kolonijalnog razdoblja: ujedinjenje zemlje, uspostavu »reda i mira«, zakonsku kodifikaciju, uporabu engleskog jezika, uvođenje javnih radova te niz socijalnih reformi. Kritičari europske modernosti, Britanci i Indijci, već su u to doba uviđali tamnu stranu tih promjena kao sastavnog dijela kolonijalnog odnosa, među ostalima rasizam, militarizam i sustavno ekonomsko iskorištavanje Indije (Metcalf, 2002: 92).

Da bi se jasnije sagledali današnji procesi, jednako je važno razumjeti način i tijek prijenosa vlasti na pojedine zemlje, te naglasiti da je kolonijalna administracija znemariivo malo učinila za osiguranje odgovarajuće zaštite interesa manjina u ustavima novih nezavisnih zemalja. Tijekom više od dvjesto godina kolonijalne uprave Britanija je preobrazila gotovo cijelu ekonomiju Indijskog potkontinenta u kolonijalnu, pri čemu je mnogo ovisilo o načinu na koji su u pojedine regije uvedeni trgovački i industrijski kapitalizam koji su odredili granice kolonijalne podjele rada. U nekim su regijama postojale enklave plantaža s radnicima migrantima ili radnicima »pod obaveznim ugovorom« (*indenture labour*); u drugima, pak, postojeći začeci industrijalizacije restrukturirani su na način da pogoduju razvoju kolonijalne ekonomije. U odgovoru na pitanje kako je jedna relativno mala i udaljena kolonijalna sila mogla upravljati tako golemim imperijem valja iznova istaknuti da se nije radilo samo o britanskoj vojnoj i pomorskoj superiornosti, već i o načinu na koji su Britanci vodili politiku unutar mozaika vjerske i etničke raznolikosti na području cijele potkontinentske regije. Kako smo već ustvrdili, politika međusobnog suprotstavljanja različitih zajednica bila je ključna karakteristika britanske diplomacije. Da bi osigurali odanost i savezništvo, Britanci su izgradili razgranat sustav pokroviteljsko-podaničkih odnosa koji je obuhvaćao ukupnu etničku mrežu, prilagođujući se djelomice i postojećim etničkim ravnotežama i tenzijama unutar svakog pojedinog teritorija (primjerice povlašćivanje manjina u civilnoj upravi unutar jednog teritorija ili podupiranje tradicionalne zemljoposjedničke elite u očuvanju kontrole nad deprivilegiranim zajednicama, poticanje širenja kršćanstva i engleskog nauštrb lokalnih jezika i religija i uporaba vojne kontrole tamo gdje su se drugi oblici mani-

pulacije pokazali nedjelotvornima ili neprovedivima). Tako se britanska vlast, stvarajući nove klase i interesne skupine i vezujući ih uz sebe raznim privilegijama, sve više učvršćivala (Rupesinghe i Kothari, 1989: 248–249).

Neke od država u regiji, poput Indije i Pakistana te kasnije Bangladeša, nastale su uz golemo nasilje i prolijevanje krvi. Šri Lanka i Nepal uspjeli su izbjeći takvu sudbinu. Međutim, samo su u Indiji nakon nezavisnosti učinjeni znatni naponi da se usvoji ustav koji je uspostavljanjem federalnog sustava, utemeljenog na jezičnoj i etničkoj raznolikosti, mogao uskladiti svu pluralnost jezičnog, regionalnog odnosno etničkog naslijeđa. Na Šri Lanci, unatoč zahtjevu Tamila za federalnim sustavom ili većom regionalnom autonomijom, Donoughmore komisija prenijela je britanski ustavni model vladavine većine na slabu sinhalešku buržoaziju.⁵ Problem upravljanja glavnom jezičnom i vjerskom manjinom (Tamilima) u cijelosti je bio prepušten diskreciji sinhaleške upravne vlasti (Rupesinghe i Kothari, 1989: 249). Pakistan, koji je dobrim dijelom rezultat britanske politike *divide et impera*, ali i nesposobnosti nacionalnih elita da akomodiraju višetničku zbilju, nije bio u stanju pružiti ustavna jamstva jednakih prava svim svojim različitim manjinama, ali i različitim podskupinama unutar muslimanske populacije. Bangladeš, premda nije izravan proizvod britanskih namjera ili ravnodušnosti, klasičan je primjer neuspjelih centralistički zasnovanih odnosa.

Pluralistička društva i koncept većine

Među mnogobrojnim konceptima koji su sa Zapada preneseni u postkolonijalne politike zemalja Indijskog potkontinenta dominira koncept većine i manjine odnosno ideje da prava i zakonitost počivaju na načelu »vladavine većine«. Kako smo već naglasili razlažući glavne značajke britanske vladavine u Indiji, taj se koncept pokazao osobito štetnim za pluralistička društva Potkontinenta koja su stoljećima živjela bez njega, temeljeći svoje odnose na načelima priznavanja i uvažavanja različitosti njihova mirna suživota. To, naravno, ne znači da nije bilo socijalnih tenzija i nasilja među različitim skupinama, strukturalnih nejednakosti i raznih oblika dominacije moćnijih (ali ne nužno i brojčano premoćnih); češće se radilo o manjim skupinama ili klanovima. U svakom slučaju nije bilo pokušaja nametanja volje »većine«. Pa i danas, zahtjevi za »pravima većine« rijetko dolaze od masa koje pripadaju takozvanoj većinskoj zajednici, već obično od malobrojnih pripadnika koji traže njezinu suglasnost u ime uvezenih ideja većine i manjine. Jer, ideja zajednice kao homogene cjeline na tim prostorima umjetni je proizvod novih branitelja »jedinstva« dane društvene skupine, koja je u stvarnosti oduvijek obuhvaćala mnoštvo različitih entiteta. Tako su Hindusi i Sinhalezi (ili Sikhi u Pandžabu) unutar svojih skupina uvijek pokrivali širok spektar raznovrsnih društvenih, kulturnih, jezičnih, čak i vjerskih, identiteta. Tek je s pojavom ideologije jedinstva i suvremenoga koncepta aritmetičke pluralnosti, ojačanih u reakciji spram drugih, ideja »većinstva« našla put do širih slojeva stanovništva (Kothari, 1989: 18).

⁵ Donoughmore komisiju (prema imenu njezina predsjednika, grofa Donoughmorea) osnovala je Britanska vlada 1927. s ciljem da prati, izvješćuje i daje preporuke glede ustavnih reformi. Preporuke Komisije uključivale su jamstva općeg prava glasa, određeni stupanj samouprave te ukidanje komunalnog zastupanja. Osobito je razdoblje 1931.–1946. bilo važno za razvoj lijevog pokreta na Šri Lanci, ali također i za stvaranje moderne sinhaleške i tamilske samosvijesti te početke njihove političke manifestacije (Kadirgamar, 1989: 209).

Rastući naglasak u demokraciji na broju, osjećaj iznevjerenosti u odnosu na državu koja je manjinama isprva jamčila pravnu, kulturnu i ekonomsku sigurnost, osjećaj diskriminacije, sve je to pogodovalo razvoju »kompleksa« manjine (manjine, dakako, također ne tvore jedinstvene cjeline, već se odlikuju znatnim identitetskim razlikama), što je u kratku vremenu dovelo do njezina otuđenja od šire društveno-političke zajednice te do tendencije razvoja fundamentalističkih svjetonazora i potom separatističkih politika. No, manifestacija nepovjerenja i agresivnosti manjina prouzročila je pojavu većinskog šovinizma u odnosu na manjine. Često prizivan sentiment »prijetnja jedinstvu zemlje« u pravilu se odnosi na manjinske skupine jer su one, kako ih vide pripadnici većinske zajednice, stekle prevelike političke povlastice ili su se ekonomski pokazale uspješnijima u odnosu na većinu koja je, unutar sebe razjedinjena i nemarna naspram svojih »prirodnih« prava, ostala umnogome uskraćena. U Indiji, primjerice, Hindusi viših klasa i kasta mišljenja su da su Muslimani i druge manjine favorizirani iz političkih razloga, radi dobivanja glasova na izborima, dok su marginalizirani i siromašniji slojevi Hindusa kivni na ekonomsku mobilnost pojedinih muslimanskih skupina. Muslimani, pak, smatraju da ih Hindusi sustavno potiskuju iz svih važnijih tokova društvenoga i političkoga života zemlje, a da državne strukture donekle podupiru njihovu marginalizaciju. Sličan je slučaj sa Sinhalezima i Tamilima na Šri Lanci, ili odnos između domaćih (ali ekonomski i politički diskriminiranih) Sindha i Muhadžira (muslimanskih izbjeglica iz Pandžaba 1947.) u Pakistanu, u pokrajini Sind.

Rastuća neravnopravnost, kulturno urušavanje, etničnost kao negativna snaga koja omogućava stjecanje povlastica i zaštitu od mogućih novih diskriminacija, odgovorni su za stvaranje uvjeta sukobljavanja među etničkim skupinama. Nije, dakle, različitost kao takva uzrok međuetničke netrpeljivosti. Supostojanje mnogih vjerskih i jezičnih zajednica, već smo istaknuli, prisutno je u tim zemljama stoljećima i one su oduvijek definirale svoje identitete upravo u uvjetima svojih mnogostrukih različitosti. Međutim, novi su procesi pridonijeli da se etnički i drugi grupni identiteti prije svega koriste u ostvarivanju ekonomskoga i političkog probitka određene skupine, poglavito njezine elite, negirajući pritom prava drugih. U tom se smislu i Hinduse poziva na političku mobilizaciju, na usvajanje »jednog« svećenstva, »zajedničke« doktrine i jedne »knjige« – ukoliko, poziva ih se da se »semitiziraju« ili »islamiziraju«, što se protivi izrazito pluralističkoj i decentralističkoj prirodi tradicionalnog hinduizma (usp. Čičak-Chand, 1998: 184–187). Sličan se proces zamjećuje i među sinhaleškim budhistima.

Uloga izbornih politika u raspodjeli razvojnih povlastica u uvjetima neravnopravne podjele vlasti i neravnopravna političkog predstavljanja etničke većine i manjina također može dovesti do etnizacije politika, a potom i do etničkih sukoba. Kako etničke skupine imaju kolektivnu narav za čiju su potporu zainteresirane političke stranke, etničnost je postala zalogom izbornih politika, tim više što je proces razvoja oduzeo moć odlučivanja lokalnim zajednicama i najvećim ga dijelom prebacio na državu i glavna gradska središta (usp. Čičić-Kumpes i Zlatković Winter, 1991: 162). Upravo je značenje broja, kako smo prethodno istaknuli, u pluralnim društvima dovelo do porasta etničkih kalkulacija i na kraju do komunalno obojenih politika. Etnička usmjerenost politike ima dva važna obilježja: osnivanje novih političkih organizacija koje zastupaju interese samo određene etničke skupine te politiziranje raznih kulturnih ili vjerskih ud-

ruža i njihovo prerastanje u političke stranke. Ta vrsta etnički odnosno komunalno utemeljenih politika ima dalekosežne posljedice, jer u sukobe počinje uvlačiti šire slojeve stanovništva i, što je osobito štetno, mlađu populaciju.

Modernizacija i etnonacionalni sukob

Paradoks je modernizacije da je umjesto povlačenja vjerskih, etničkih ili regionalnih razlika pridonijela njihovu »otvrdnuću«. Štoviše, preobrazila je pozitivno iskustvo identiteta i različitosti u negativno, pa otuda i definiciju samoidentiteta poima kao negaciju drugog i drukčijeg. Tako nije došlo do očekivanog slabljenja etničkih i drugih grupnih identiteta, već iščezavanja uvjeta u kojima su različiti identiteti mogli dijeliti zajednički sociokulturni i politički prostor. Ta se negativna promjena poimanja identiteta pokazala osobito naglašenom, smatra Kothari, tamo gdje je prodor modernizacije bio najubrzaniji i najrašireniji, kao na primjer u indijskoj državi Pandžab, zemlji »zele- ne revolucije«,⁶ odnosno u Gudžaratu, zemlji bijele revolucije (regiji intenzivnog razvoja krupnog biznisa i monopolističkih politika), te u južnim pokrajinama Šri Lanke. Podudarnost rasta modernizacije i rasta komunalizma kao negativne sile moguće je objasniti na dvije razine. Kao prvo, u regijama ubrzanoga gospodarskog razvoja došlo je, slijedeći proces homogenizacije, do potiranja pozitivnih korijena tradicionalne kulture; kao drugo, došlo je do sužavanja ukupnoga socijalnog prostora, jer su nagle promjene, uvjetovane ponajprije tržišnim interesima, značile napuštanje uobičajenih načina življenja, a nove su mogućnosti pokazale tek ograničenu društvenu bazu. Tomu je u znatnoj mjeri pridonijelo uvođenje zapadnog sustava obrazovanja, jer je smanjilo mogućnost obrazovanja širih slojeva stanovništva (Kothari, 1989: 21).

Uobičajeno objašnjenje etničkih sukoba polazi od pretpostavke da razlike rađaju netrpeljivost i za potvrdu takva razmišljanja navode se primjeri iz raznih prošlih jezičnih, vjerskih i regionalnih sukoba. Tako se danas istražuju tamilsko-sinhaleške razlike na Šri Lanci i hindu-muslimanske ili hindu-sikske tenzije kroz povijest. No, te povijesti ne objašnjavaju pojavu jačanja svijesti o pripadnosti određenom etničkom identitetu s ubrzanjem procesa modernizacije. Naime, suvremeni etnički sukobi mogu, ali ne moraju, biti ukorijenjeni u dugu povijest sukobljavanja. Sikhi i Hindusi nisu tradicionalno »neprijatelji«; tradicija je ponešto drukčija u slučaju hindusko-muslimanskih sukoba. Pa čak i tamo gdje postoji povijest antagonizama, sadašnji su etnički sukobi ipak novi, nastaju iz modernih društvenih kretanja, dok se sjećanja na stare sukobe oživljuju kako bi poslužila suvremenom šovinizmu. Uporaba mitova davnih sinhaleško-tamilskih sukoba na Šri Lanci zoran je primjer stvaranja »nove« etničke svijesti (David i Kadirgamar, 1989: 13).

⁶ »Zelena revolucija« odnosila se na program za povećanje proizvodnje hrane, primijenjen u Pandžabu. Za kratko vrijeme (četiri godine), relativno skromnim mjerama modernizacije poljoprivrede (uporabom boljeg sjemenja, umjetnim gnojivima i sustavnim navodnjavanjem) na ograničenim površinama ostvaren je skokovit porast proizvodnje žitarica, sa 72 milijuna tona u 1965.–1966. na 108 milijuna 1970.–1971. Inicijatori programa imali su, međutim, na umu samo njegove tehničko-tehnološke aspekte, zanemarujući moguće posljedice raslojavanja sela i narušavanja složene socijalne ravnoteže. O razvoju Pandžaba i s njime povezanim pitanjem Sikha i sikske samostalnosti bit će više riječi u tekstu koji se bavi etničnošću i etničkim odnosima u suvremenoj Indiji.

Podijeljena između budhističke sinhaleške govorne većine i glavne tamilske hinduističke manjine, s jakim sponama s Tamilima na jugu Indije, Šri Lanka je od stjecanja nezavisnosti 1948. uživala prilično nesigurnu međuetničku slogu. Naime, različiti činioци političkoga i gospodarskog nezadovoljstva potaknuli su rast sinhaleškog nacionalizma koji je na općim izborima 1956. doveo na vlast šrilanšku Stranku slobode pod vodstvom Solomona Bandaranaike. Novo je vodstvo inzistiralo na sinhaleškome kao jedinom službenom jeziku Otoka i u tom aspektu dolazi do bitnog sukoba interesa dviju zajednica, sinhaleške i tamilske (premda je budizam također predstavljao važan simbol isticanja sinhaleške različitosti). Dodjeljivanje službenog statusa samo sinhaleškome značilo je stvaranje uvjeta za postupno jačanje sinhaleške srednje klase obrazovane na tom jeziku, te bolje uvjete njezina zapošljavanja u javnim i vladinim službama (ali i u ekonomiji), koje je dotad natproporcionalno zastupala manjinska tamilska zajednica (povlaštena, smatralo se, još u doba kolonijalizma). Stoga u zemlji siromašnih ekonomskih resursa kao što je Šri Lanka jezično pitanje nije bilo tek emotivni motiv, već duboko protkan racionalnim, političko-ekonomskim razmišljanjima. Ukratko, uvođenjem masovnih politika i ukinućem engleskoga kao službenog jezika (što su dvije ključne posljedice izbora 1956.), međuetničko razmimoilaženje iz faze nadmetanja prelazi u otvoreni sukob, čiji su izvori vjersko-politički, ali s jakim ekonomskim prizvucima. Godine 1983. sinhaleški ekstremisti odlučili su iz južnog, sinhaleškog, dijela Otoka protjerati tamilsko stanovništvo. Nasilje tog »etničkog čišćenja« izazvalo je snažan otpor koji je uskoro prerastao u oružanu borbu Tamila. Tamili su isprva tražili autonomiju za sjeverni dio Otoka, područja oko poluotoka Džafne (*Jaffna*), a nedugo potom i odcjepljenje. Još sedamdesetih, ali osobito nakon progona 1983., tamilski etnonacionalni mitovi, dotad politički latentni, počeli su otvoreno promicati sljedeće teze: Tamili Šri Lanke potomci su drevne kulture koja ima korijene u indskim civilizacijama, Mohendžo (*Mohenjo*)-Daro i Harapa; Tamili su jedini autohtoni stanovnici Šri Lanke, dok su Sinhalezi zapravo Tamili koji su se u nešto kasnijem razdoblju doselili na Otok i, nakon usvajanja budhizma, postali Sinhalezi; tamilski jezik kakav se govori na Šri Lanci najčišći je; Šri Lanka je domovina tamilske religije *Šaiva Siddhanta* (jedno od učenja unutar hinduizma). Sinhaleški budhistički aktivisti, s druge strane, služeći se tekstovima *Mahavamsa* (povijesna kronika Otoka napisana u 5. ili 6. stoljeću n.e.), nastojali su dokazati upravo suprotno, naime autohtonost sinhaleškog stanovništva na Otoku, a Tamile prikazati kao strance i osvajače. Vjerojatnije je, međutim, da su Tamili, Sinhalezi i drugi stanovnici Šri Lanke danas miješano stanovništvo. Mnogobrojni valovi imigracija, ali i unutarnjih migracija, praktički su izbrisali mogućnost polaganja prava na rasne zasebnosti bilo »plemenitih« Arijaca (Sinhaleza) ili »slavnih« Dravida (Tamila) (Coomaraswamy prema Čičak-Chand, 1992: 384).

Već smo primijetili da je pojava moderne etničnosti usko povezana s procesom razvoja odnosno njegovim utjecajem na kulturne, ekonomske i političke procese u tom dijelu svijeta. Razvoj kao oblik kulture stvara uniformno širenje potrošnje i komercijalnih vrijednosti utemeljenih na zapadnom poimanju i načinu življenja i, osobito, na prevlasti tržišta, te pretpostavlja uključivanje društva na svim razinama. Pokazalo se da različite zajednice reagiraju na takvu »univerzalnu« kulturu razvoja (i tržišta) tako što se okreću svojim religijama i kulturama kao korektivu izvornih vrijednosti (usp. Čolić, 2002: 130).

Budistička obnova na Šri Lanci bila je primjerice odgovor na kulturnu razgradnju Otoka u doba kolonijalizma. Također, sukobi u Pandžabu osamdesetih godina prošloga stoljeća imali su isprva na određenoj razini istinski kulturni poticaj nasuprot izazovima potrošačke kulture koju je proširila »zelena revolucija«. Naime, širenje kapitalističke poljoprivrede stvorilo je nove neravnopravnosti, dislociralo stare oblike života, olabavilo unutarnje spone zajednice te moralne i etičke strukture koje su osiguravale održavanje društvenih normi. Vjerska obnova pojavila se kao moralni korektiv takvih pojava. U to doba nije bilo antihinduističkog raspoloženja. Mladi vjerski propovjednik Jarnail Singh Bhindranwale stekao je široku popularnost, jer je prepoznao krizu društva i najavio promjene koje će iznova uspostaviti »moralno i pravedno« društvo. To što je etnički pokret obnove na Šri Lanci prerastao u sinhaleški radikalni etnonacionalizam (i potom u tamilski terorizam), a u Pandžabu je Bhindranwale u kasnijoj fazi zaveo vladavinu nasilja, dio je složenosti fenomena etničnosti. Razvoj je postao izvorom novih ekonomskih nesigurnosti i neravnopravnosti (Kothari, 1989: 34–35). U multietničkim društvima, gdje nerijetko vlada preklapanje vjerskih i regionalnih identiteta te ekonomskih funkcija, društveno-političke elite koriste sukobljavanje ekonomskih i klasnih suprotnosti preobražavajući ih u etničke, kastinske i vjerske sukobe.

Etnička stratifikacija i geografska rasprostranjenost etničkih skupina daje okvir za procjenu pod kojim uvjetima može doći do zahtjeva za samostalnošću te, posljedično tome, do mogućeg sukoba. No da bi se razumjela dinamika mobilizacijskih procesa s ciljem stjecanja autonomije ili izdvajanja, valja uzeti u obzir različite činioce koji uključuju ne samo demografski razmještaj, već i stratešku lokaciju određene etnije, njezinu ekonomsku moć, odnose s centrom, kao i to ima li etnička stratifikacija prekograničnu ili regionalnu dimenziju (Rupesinghe i Kothari, 1989: 255–256). U slučaju Indije, primjerice, vidljiva je fluidna politička struktura s prevladavajućom hinduističkom većinom, ali s mnoštvom etničkih skupina različitih veličina unutar federalnoga ustavnog okvira, koje etničku podjelu u smislu politički dominantnih odnosno podređenih skupina na razini države čine praktički nemogućom. Međutim, na razinama ispod središnje uprave politička interakcija na etničkim osnovama može poprimiti obličje nadređen – podređen, primjerice između Hindusa i Muslimana u Uttar Pradešu, Hindusa i Sikha u Pandžabu ili Bengalaca i Asamaca u Asamu. Na Šri Lanci, naprotiv, postoji potpuno različit stratifikacijski sustav: sinhaleška većina s preko 70 posto stanovništva i tamilska manjina s blizu 20 posto stanovništva, ali s velikom koncentracijom unutar teritorijalnih granica Otoka te jakim prekograničnim jezičnim, vjerskim i kulturnim vezama s južnoindijskim Tamilima. Ideološka baza Pakistana koja počiva na teoriji o »dvije nacije« pošla je od pretpostavke da je religija primarni činilac razlikovanja nacionalnog identiteta.⁷

⁷ Na toj ideološkoj bazi počiva do danas dominirajući spor oko Kašmira u odnosima Indije s Pakistanom. Unatoč svojem nepobitno značajnom strateškom položaju, važnost Kašmira ponajprije leži u tome što je za obje zemlje nametnuo pitanja ključna za njihovu samodefiniciju kao nacija-država. Indijski su vođe, doduše, prihvatili diobu Potkontinenta, ali ne i teoriju o postojanju »dviju nacija«, na kojoj u biti počiva nastanak Pakistana i na kojoj se temelje njegovi zahtjevi u pogledu Kašmira. Za Pakistan je kritična činjenica bila pretežito muslimanska populacija Kašmira. Odluka kašmirskog maharadže da se pridruži Indiji išla je protiv logike prema kojoj je britanska Indija podijeljena. Premda su deseci milijuna Muslimana ostali živjeti u Indiji, Kašmir je, kao muslimanska većinska država, trebao »prirodno« pripasti Pakistanu, stvorenom da bude do-

Međutim, pritisci multietničke stvarnosti počeli su veoma brzo izbijati na površinu, pa tako Pakistan, unatoč relativnoj vjerskoj homogenosti, nije uspio izgraditi pravu »pakistansku« svijest. Regionalne kulture i njihovi jezici pokazali su se jačima od jedinstvene islamske, perzijsko-urdske kulture elite. Danas u Pakistanu dolazi do etničkih redefinicija. Pandžabi, najmnogobrojniji i s većim udjelom obrazovanog stanovništva od ostalih etničkih skupina u Pakistanu, čvrsto su etablirani u vojsci i državnoj upravi. Oni su postali novi nosioci privilegija, istinski »Muslimani« za koje je stvoren Pakistan. Brojem i gospodarski slabije etničke skupine ne dijele to stanovište i stoga nastoje iznova odrediti svoje identitete, ovaj put, međutim, kao Sindhi, Pathani, Baludži, naglašavajući, dakle, svoju etničku pripadnost i zahtijevajući pravedniju raspodjelu dobara (Čičak-Chand, 2000: 456). No, mehanizmi upravljanja etničkim sporovima uvelike su oslabljeni negacijom federalne strukture, autonomije provincija, izbornih procesa i politike stranaka. U Bangladešu je muslimansko stanovništvo, spomenuli smo na početku, kako u vjerskom tako i etničkom i jezičnom smislu, mnogo homogenije od pakistanskoga. Prije raspada Pakistana u Bengal je, doduše, postojao sukob između Muslimana koji su imigrirali iz susjedne indijske države Bihar i govorili urdu te domaćega bengalskog stanovništva, koje je govorilo bengalski; sukob je bio ne samo jezični već i vjerski, jer su biharski Muslimani slijedili rigidniji oblik islama od pretežito sinkretističkih Bengalaca. Tijekom rata 1971. u Istočnom Pakistanu upravo su se među biharskim Muslimanima formirale poluvojne jedinice čije su žrtve, osim hindusa, bili i mnogi bengalski Muslimani, osobito njihov obrazovaniji sloj, koji se većinom izjašnjavao za sekularnu državu (Čičak-Chand, 2000: 454).

Gledajući u cjelini, vladajuće elite koje su preuzele vodstvo država potkontinentske regije bile su u početku sekularne i moderne u pristupu izgradnji države. S političkom nezavisnošću obećale su brzu modernizaciju i industrijalizaciju uz povećano političko sudjelovanje svih slojeva stanovništva. Međutim, retorika sekularne države s liberalnim i na pojedinca usmjerenim vrijednostima i vizijom modernog prosvjetiteljstva bila je u velikom raskoraku s etnonacionalnim zahtjevima skupina heterogenog i pluralističkog društva, ali i s nezadovoljstvom mnogih drugih zajednica koje su se smatrale zanemarenima, kako u doba kolonijalne dominacije, tako i u postkolonijalnom razdoblju, sve češće tražeći potvrdu svojeg identiteta i prava u religiji i etničnosti (Rupesinghe, 1989: 250). U procesu formiranja države različite političke strukture dopustile su etnizaciju države (ekstreman je slučaj Šri Lanke) u smislu da se većina etnonacionalnih zahtjeva, bilo vjerskih ili etničkih odnosno etnoreligijskih, nametnula, preuzevši vlast nad državnim aparatom. Etničnost ili religija postali su tako korisni za političku legitimnost i premoć. Stvaranje države uključilo je uvećanje moći središta nauštrb periferije. I upravo u po-

movina Muslimana Indijskog potkontinenta. S ciljem da ispravi tu »grešku« Pakistan je tijekom sljedećih 25 godina vodio tri rata s Indijom. Iz indijske perspektive u pitanju je posve drukčiji problem. Naime, Nehru i drugi vodeći ljudi u Kongresu, iako prisiljeni prihvatiti stvarnost osnivanja Pakistana, nisu nikada prihvatili teoriju o »dvije nacije«. Prema stajalištu Kongresa, Indija nije »Hindustan«, zemlja Hindusa. Jer, Indija ne samo da je nasljednica Britanskog radža (*Raja*), već je i sekularna država u kojoj su Muslimani zajedno sa svim drugim manjinama ravnopravni sa svojim većinskim sugrađanima, Hindusima. Milijuni Muslimana ostajući u Indiji nakon podjele, po vlastitu izboru ili nuždi, već su živjeli unutar Indije; stoga stanovništvo Kašmira samo svjedoči o uključivoj naravi nove države.

sredovanju odnosa između dominantne većine i manjina u središtu, etničko se pitanje izdvojilo iznad ostalih. »Postkolonijalna država ne samo da nije pokazala dovoljno umijeća u upravljanju etničkim zahtjevima, već je često sama postajala sastavni dio sukoba, ili se ponašala pristrano ili štoviše, koristeći se autoritarnim strategijama, pomogla eskalaciji konflikta« (Rupesinghe, 1989: 251).⁸ Ipak, u tom kontekstu postoje neke bitne razlike između, s jedne strane, Pakistana i Šri Lanke te, s druge strane, Indije, na koje ćemo kratko upozoriti (oslanjajući se dijelom na autoričin rad objavljen 1989., pod naslovom »Etnicitet i etnički konflikt u južnoj Aziji«, *Migracijske teme*, br. 2–3, str. 179–190).

Premda su imperativi stvaranja države i izgradnje nacije bili zajednički svim zemljama Potkontinenta u razdoblju nakon stjecanja nezavisnosti, strategije njihovih rukovodstava umnogome su se razlikovale. Priroda strukture moći u postkolonijalnom razdoblju djelomice je odgovorna za taj razlaz, kao i ideološko naslijeđe vladajućih elita tih zemalja, a važan segment takva ideološkog naslijeđa bio je zapadni model »nacije-države«. Pritom su političke elite u Pakistanu i na Šri Lanci bile sklonije »integrirajućem« pristupu, dok je u Indiji prevladao »pluralistički« stav s elementima integracije. Integrirajući pristup značio je asimilaciju svog stanovništva zemlje u zajednički identitet, dok je pluralistički stav uključivao priznavanje uloge i vrijednosti različitosti u razvoju države. Ukratko, dok je prvi pristup imao za cilj jedinstvo različitosti, druga je perspektiva predočavala jedinstvo u raznolikosti. Važno je još napomenuti da je politički sustav u Pakistanu započeo s parlamentarnom demokracijom, ali je unutar samo desetljeća prešao u civilno-vojni sustav, što je dalo unitaristički obol njegovu federalnom ustrojstvu. U Indiji i Šri Lanci preživjela je parlamentarna demokratska struktura.

Uspoređujući »integrirajuće« politike Pakistana i Šri Lanke valja istaknuti da je zapadnopakistanska politička elita, s obzirom na svoju usku bazu u populacijskom i regionalnom smislu, gradila državu zanemarujući u tom procesu zadatak izgradnje nacije na etničkoj i centralnoj razini; politička struktura na Otoku nije, bar u početku, dovela do potpuna raskida između većinske sinhaleške zajednice i glavne tamilske manjinske skupine, ali se rano našla suočena s problemima koji su djelomice bili naslijeđeni, ali su također bili posljedica dinamičnosti demokratske politike u resursima siromašnog društva. Za razliku od Pakistana, na Šri Lanci je naglašavana važnost stvaranja na državu usmjerene nacije, no nju je manjinska zajednica doživljavala ponajprije kao sinhalešku državu-naciju, koja daje prednost budističkoj religiji i kulturi, ne uvažavajući vjersko-kulturne vrijednosti tamilske zajednice i potvrđujući u tom procesu samovolju većine. U oba slučaja, i Pakistana i Šri Lanke, u pitanju su (bile) regionalne zajednice koje se postupno otuđuju od veće političke zajednice kojoj pripadaju. Kako su se međuetnički rascjepi sve više politizirali, obje su se skupine počele doživljavati kao zasebne etnonacije i u tom smislu počele isticati svoj nacionalni identitet u etničkim obilježjima.⁹ U Pakistanu i na Šri

⁸ Vidi vrnsne analitičke tekstove najuglednijega indijskog politologa/sociologa starije generacije Rajnija Kotharija i sociologa Kumara Rupesinghea (i druge) objavljene u istoj knjizi 1989., na koje smo se u ovome radu češće pozivali; i nakon više od desetljeća oni su relevantni za razumijevanje međuetničkih odnosa i etničkih sukoba na Indijskom potkontinentu u kontekstu modernizacije i razvoja.

⁹ Upravo je iskustvo Pakistana jasno pokazalo da granice etničkih kategorija nisu »objektivno« zadane, jer promjenom okolnosti, kao i promjenom shvaćanja vlastitih interesa, dolazi do radikalnih promjena savezništava. Primjerice religija kao etnički kriterij napušta se u interesu jezika odnosno regije. Jasnije rečeno, u

Lanci međuetnički sukobi odnosili su se na način i učinkovitost podjele moći u središnjim i regionalnim političkim odlukama te na ustavna jamstva uvažavanja religijske i jezične različitosti. Obje skupine, bengalska u istočnom Pakistanu i tamilska na Šri Lanci, razvile su snažan osjećaj deprivacije u odnosu na dominantnu zajednicu, i što je više jačao osjećaj uskraćenosti u pogledu ekonomske i političke dobiti, to je snažnijim postajao njihov zahtjev za ispravljanjem takva stanja. U oba slučaja intenzitet osjećaja deprivacije preobratio je zahtjev za autonomijom u borbu za odcjepljenje.

Ipak, osim navedenih sličnosti, ima i evidentnih razlika između dviju zemalja u naslijeđenoj situaciji, u podjeli političke moći, kao i u prirodi institucionalnih mehanizama razvijenih tijekom vremena. U tom je kontekstu važna i već spomenuta razlika u političkim sustavima tih država. Jer, dok je demokratski okvir Šri Lanke dao prilično prostora za sudjelovanje u političkoj kulturi Otoka, dotle je zapadna regija Pakistana, u kojoj je vladao vojni režim, bila prožeta autoritarnošću koja je praktički gušila svaki pokušaj političkog sudjelovanja istočnopakistanske pokrajine.

U Indiji je zadatak izgradnje na »državu usmjerene« nacije iz multietničkog društva koje je višestruko segmentirano i povijesno podijeljeno bio (i jest) golem i riskantan. Zahtijevao je stalno uključivanje različitih društvenih subjekata u upravljanje na različitim razinama. U procesu su sporazumno donesene neke odluke, na primjer jezična reorganizacija država sredinom šezdesetih godina prošloga stoljeća, dok su druge (barem privremeno) napuštene, jer suglasnost nije bilo moguće postići, a sukob se činio neizbježnim (primjerice pitanje izbora zajedničkog indijskog jezika – hindskog – kao službenog jezika države). Može se stoga reći da je demokratska politika Indije imala donekle više uspjeha u sučeljavanju sa zahtjevima etničkih zajednica (pa i onima za izdvajanjem) i u izgradnji indijske države-nacije (uključivanjem prije svega različitih etničkih skupina u centre i podcentre moći) od drugih zemalja Potkontinenta. Tome je svakako pripomogla etnička heterogenost središnjih institucija političke vlasti. Također, razne strategije uključivanja, prilagođavanja i represije, koje su često išle usporedo ili zajedno, omogućavale su da se postojeći etnički sukob, koliko je bilo moguće, zadrži u lokalnim okvirima. Za nacionalnu je integraciju Indije velika prednost proizašla iz oslobodilačkog pokreta predvođenog Indijskim nacionalnim kongresom koji je raspolagao političkim sredstvima na sveindijskoj razini. Rukovodstvo Kongresa bilo je kolektivno pa je u trenutku stjecanja nezavisnosti tradicija političke suradnje i zajedničke odgovornosti bila čvrsto ukorijenjena unutar stranke. Takva je organizacijska struktura osigurala Kongresu neupitnu prevlast u indijskom političkom sustavu sve do sedamdesetih godina; u stvari, Indijski je kongres godinama vidno predstavljao »zamišljenu zajednicu« nacije.

kontekstu muslimanskog nacionalizma u Indiji kriterij »Musliman« povezo je segmente stanovništva Bengala s Muslimanima drugih dijelova Indije. Oni su, međutim, istodobno bili nositelji i drukčijeg identiteta, »bengalskoga«. To ih je potencijalno odvajalo od ostalih Muslimana, a povezivalo s bengalskim Hindusima, te su zajedno s njima bili nositelji bengalskog nacionalizma. Izbor između tih dvaju kriterija etničkog identiteta nije bio tek pitanje objektivne diferencijacije na osnovi zadanih etničkih kriterija, već je izbor nametnut političkim okolnostima, a s pomakom interesa odnosno okolnosti došlo je do redefinicije identiteta. Tako su se u početku istočni Pakistanci smatrali *muslimanskim* Bengalcima, ali kasnije, kada se u njima razvio osjećaj »uskraćenosti«, počeli su se doživljavati kao *bengalski* Muslimani.

* * *

Umjesto zaključka možemo ponoviti da se nije dogodila još donedavno općeprihvaćena pretpostavka razvoja – glavnog projekta modernizacije – da će se etničnost, kao zastarjeli oblik društvene svijesti, povući da bi ustupila mjesto sekularnom društvenom poretku, gdje posebnosti vjere i jezika neće sprečavati punu društvenu participaciju. Ta pretpostavka postetničke svijesti u razvojnoj paradigmi vidi slabljenje etničkih posebnosti u prilog razvoja klasne svijesti ili poistovjećivanja s nacijom-državom kao normom u kojoj država i tržište zamjenjuju ranije etničke identitete. Čini se, međutim, da društveni tok ne slijedi takav razvojni put, jer pokazalo se na primjeru indijske potkontinentske regije da, što je brži razvoj nekog područja, što je modernija njegova infrastruktura, to je snažnije vezivanje za etničke identitete (zbog bojazni od gubljenja etničkih posebnosti). No, i u naizgled suprotnoj situaciji dolazi do slične reakcije. U uvjetima kada kapitalistički oblici proizvodnje nisu u cijelosti asimilirani, kada je još u tijeku formiranje klasa i gdje opstojе ostaci starijih, pretkapitalističkih, oblika proizvodnje i društvenih formacija, strategije izgradnje države, usmjerene ka centralizaciji i integraciji, gotovo neizbježno nailaze na snažno protivljenje; u takvim okolnostima pojavljuje se etničnost kao oblik mobilizacije i isticanja identiteta. Stoga najopćenitije možemo reći da samo ravnomjeran ekonomski i opći društveni razvoj te nužna uspostava pluralističke demokracije čiji su instrumenti i mehanizmi takvi da homogeno kulturno okruženje nije jedno od njezinih glavnih mjerila, već koegzistencija i uvažavanje različitosti, mogu stvoriti odgovarajuće uvjete slobode, pa otuda i suživota, različitih etničkih i drugih skupina.

LITERATURA

- ABUBAKAR, Carmen (1989). »Moro ethno-nationalist movement«, u: Kumar David i Santasilan Kadirgamar (ur.). *Ethnicity – Identity, Conflict, Crisis*. Hong Kong: Arena Press, str. 108–125.
- BARTH, F. (1969). »Introduction«, u: F. Barth (ur.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown & Comp., str. 9–38.
- ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka i ZLATKOVIĆ WINTER, Jelena (1991). »Etnički konflikt i razvoj: pogled na neka istraživanja«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 7, br. 2, str. 149–165.
- ČIČAK-CHAND, Ružica (1987). »Nepal – problemi nacionalne i političke integracije i odnosi s Indijom«, *Razvoj/Development*, Zagreb, god. 4, br. 1, str. 93–110.
- ČIČAK-CHAND, Ružica (1992). »Religion, Ethnic Identity and Political Conflict in Sri Lanka«, u: K. L. Koppedayer (ur.). *Contact between Cultures: South Asia*. Vol. 2. Queenston (Canada): Edwin Mellen Press, str. 380–387.
- ČIČAK-CHAND, Ružica (1994). »Etničnost – migracija – razvoj: Bhutan«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 10, br. 1, str. 5–17.
- ČIČAK-CHAND, Ružica. (1998). »Religija – etničnost – politika«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 29, br. 3–4, str. 179–193.
- ČIČAK-CHAND, Ružica (2000). »Uloga religije u oblikovanju etničkog identiteta: islam i muslimani na Indijskom potkontinentu«, u: E. Čaušević, Z. Matišić i B. Merlin (ur.). *Trava od srca: Hrvatske Indije II*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Filozofski fakultet, str. 435–469.
- ČOLIĆ, Snježana (2002). *Kultura i povijest: socio-kulturno antropološki aspekti hijerarhizacije kulture*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- DAVID, Kumar i KADIRGAMAR, Santasilan (1989). »Ethnic conflict: Some theoretical considerations«, u: Kumar David i Santasilan Kadirgamar (ur.). *Ethnicity – Identity, Conflict, Crisis*. Hong Kong: Arena Press, str. 1–14.
- FENTON, Steve (1999). *Ethnicity – Racism, Class and Culture*. Hampshire – London: Macmillan Press Ltd.
- HASAN, Mushirul (1997). *Legacy of a Divided Nation: India's Muslims since Independence*. London: Hurst & Co.
- HELLMAN, Eva (1996). »Dynamic Hinduism: Towards a New Hindu Nation«, u: David Westerland (ur.). *Questioning the Secular State – Worldwide Resurgence of Religion in Politics*. London: Hurst & Co., str. 237–258.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002). Zagreb: Novi liber.
- JAFFRELOT, Christophe (1996). *The Hindu Nationalist Movement and Indian Politics: 1925 to the 1990s*. London: Hurst & Co.
- JAHAN, Rounaq (1980). *Bangladesh Politics: Problems and Issues*. Dacca: University Press Ltd.
- KATUNARIĆ, Vjeron (2003). *Sporna zajednica – novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- KADIRGAMAR, Santasilan (1989). »Lanka: Nationalism, self-determination and conflict«, u: Kumar David i Santasilan Kadirgamar (ur.). *Ethnicity – Identity, Conflict, Crisis*. Hong Kong: Arena Press, str. 181–212.
- KOTHARI, Rajni (1989). »Ethnicity«, u: Kumar David i Santasilan Kadirgamar (ur.). *Ethnicity – Identity, Conflict, Crisis*. Hong Kong: Arena Press, str. 15–44.
- McGARRY, J. i O'LEARY, B. (ur.) (1993). *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*. London – New York: Routledge.
- METCALF, Barbara D. i METCALF, Thomas R. (2002). *A Concise History of India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PANIKKAR, K. M. (1958). *Azija i zapadna dominacija*. Zagreb: Naprijed.
- PHADNIS, Urmila (1989). *Ethnicity and Nation-building in South Asia*. New Delhi – London: Sage Publications.
- PUTINJA, Filip i STREF-FENAR, Ž. (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.
- ROTHERMUND, Dietmar (1986). »Probleme der nationalen Integration in Südasiens«, u: H. A. Winkler (ur.). *Nationalismus in der Welt von Heute*. Göttinger: Vandenhoeck & Ruprecht, str. 140–156.
- RUPERSINGHE, K. i KOTHARI, S. (1989). »Ethnic Conflicts in South Asia«, u: Kumar David i Santasilan Kadirgamar (ur.). *Ethnicity – Identity, Conflict, Crisis*. Hong Kong: Arena Press, str. 248–276.
- SAYEED, Khalid B. (1982). »The Historical Origins of some of Pakistan's Persistent Political Problems«, u: Jeyaratnam Wilson i Dennis Dalton (ur.). *The States of South Asia: Problems of National Integration*. London: Hurst & Co., str. 27–44.
- SETON-WATSON, Hugh (1977). *Nacije i države*. Zagreb: Globus.
- SINGH, Yogendra (1986). *Modernization of Indian Tradition*. Jaipur – New Delhi: Rawat Publications.
- TAMBIAH, Stanley J. (1996). »The Nation-State in Crisis and the Rise of Ethnonationalism«, u: Edwin N. Wilmsen i Patrick McAllister (ur.). *The Politics of Difference: Ethnic Premises in a World of Power*. Chicago – London: The University of Chicago Press, str. 124–1433.
- YOUNG, Crawford (1976). *The Politics of Cultural Pluralism*. Madison: University of Wisconsin Press.

Ružica Čičak-Chand

ETHNICITY AND MODERNISATION: THE INDIAN SUBCONTINENT

SUMMARY

The paper analyses the effects of modernisation processes on the development of ethnicity and interethnic relations in the context of modern states on the Indian subcontinent, perhaps one of the most complex areas of interethnic interaction in the world. First, it presents a schematic overview of the ethnic groups in the individual countries, indicating in part their similarities and also differences in view of their development, structural and spatial dimensions as well as significance in regard to interethnic relations. Proceeding from the assumption that modern ethnicity is primarily a political phenomenon, the text links the new phenomenon of ethnic revival in the countries of the Indian sub-continent with attempts to affirm religious and regional, or else ethnic aspects in opposition to the project of modernisation and development of a new form of homogenised society, and also in opposition to internal colonialism, which often accompanies the national policies of new states (e.g. the creation of Bangladesh and the domination of the Sinhalese majority on Sri Lanka). The paper likewise indicates the basic traits of former British colonial government in the Subcontinent, which are important in order to gain an understanding of present ethnic phenomena and processes in the region. By analysing the interconnection between ethnic mobilisation, the strategic location of ethnic communities and especially their relations with central authorities, the author examines the character of ruling elite policies in the new states, aimed at creating new nation-states, i.e. the major modernisation project, by *integrating* Pakistan and Sri Lanka, or more *pluralistic* India, as well as the effect of such policies on the nature of ethnic relations in the mentioned countries.

KEY WORDS: ethnicity, the Indian subcontinent, modernisation, development, British colonial rule, ethnic conflict, integration policy and pluralism

Ružica Čičak-Chand

ETHNICITÉ ET MODERNISATION : LE SOUS-CONTINENT INDIEN

RÉSUMÉ

Cet article donne une analyse de l'influence des processus de modernisation sur l'évolution de l'ethnicité et des relations entre ethnies dans le contexte des pays modernes du sous-continent indien, qui est peut-être une des régions d'interaction ethnique les plus variées et les plus complexes du globe. L'auteur débute par un exposé schématique des groupes ethniques d'un pays à l'autre, avec les ressemblances mais aussi les différences au niveau de leur développement, de leur dimension structurelle et spatiale et l'importance des relations interethniques. Partant de la supposition qu'il existe une ethnicité contemporaine, en tant que phénomène avant tout politique, le texte établit un lien entre le phénomène assez récent de la reviviscence ethnique dans les pays du sous-continent indien et les efforts d'affirmation de l'élément religieux et régional, ou encore ethnique, face au projet de modernisation et de développement en tant que nouvelle forme d'homogénéisation de la société, mais aussi face à la colonisation intérieure qui a assez souvent suivi les politiques nationales des nouveaux pays (par exemple le Bangladesh ou la domination de la majorité cinghalaise au Sri Lanka). Ce texte trace les grands traits des phénomènes et processus ethniques d'aujourd'hui dans cette partie du monde. Analysant le lien entre la mobilisation ethnique, le positionnement stratégique de la communauté ethnique et surtout ses relations avec le pouvoir central, l'auteur scrute le caractère des politiques menées par les élites au pouvoir des nouveaux pays lors de la création des nations-Etats, principal projet de la modernisation: *intégrationniste* pour le Pakistan et le Sri Lanka, ou plutôt *pluraliste* pour l'Inde, et les conséquences de telles politiques sur la nature des relations ethniques dans lesdits pays.

MOTS CLÉS : ethnicité, sous-continent indien, modernisation, développement, administration coloniale britannique, conflit ethnique, politique d'intégration et de pluralisme